

JÖVŐ NEMZEDÉKEK: JOGOK ÉS KÖTELESSÉGEK A *LAUDATO SI'* ENCIKLIKA ALAPJÁN

KÖNCZÖL Miklós
egyetemi docens (PPKE JÁK)
tudományos munkatárs (MTA TK JTI)

1. Bevezetés

Az az elképzelés, hogy a jövő generációk, az ő jogaik és érdekeik képviselőre szorulnak a jelen döntéshozatala során, egyfajta reakció arra a nehezen vitatható fölismerésre, hogy a jelen döntései nagymértékben befolyásolhatják a jövőbeli személyek életkörülményeit. Ez különösen a környezet állapotának egyre gyorsuló romlása látán vált nyilvánvalóvá, ami pedig azzal magyarázható, hogy a technológiai fejlődés nem (vagy legalábbis nem mindig) jár együtt az ipari és egyéb emberi tevékenységek következményeinek előrelátására való képességünk fokozódásával.¹ De még ha a jelenleg élő emberek közel teljes bizonyossággal ismernék is a jelen döntéseinek valamennyi következményét, a generációs önzés problémája akkor is fennállna. A jövőbeli szükségletek kielégítésének igénye olyan cselekvési terveket tehet szükségessé, amelyek a jelenlegi szükségletek kielégítése szempontjából szuboptimális eredményekhez, akár komoly áldozatokhoz is vezethetnek. Ezért úgy látszik, hogy a jövőbeli személyek érdekeit hajlamosak leszünk továbbra is figyelmen kívül hagyni, hacsak nem „jutnak szóhoz” a jelen vitáiban.

Talán ezért van az, hogy a fenntartható környezetvédelmi (és egyéb) szakpolitikákat szorgalmazók általában ugyanúgy hivatkoznak a jövőbeli személyek érdekeire és jogaira, mint ahogy a jelenben élő személyek jogaira és érdekeire szokás.² A jogi és politikai vitákban a jogokat csak jogokkal, az érdekeket csak érdekekkel lehet el-

¹ Hans JONAS: *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation* [1979]. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1984. 54.; Hans JONAS: *Technik, Medizin und Ethik. Praxis des Prinzips Verantwortung* [1985]. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1987. 50–51.

² Hozzátevé, hogy ezek a jogok inkább potenciálisak, mint aktuálisak, ld. pl. Robert ELLIOT: The Rights of Future People. *Journal of Applied Philosophy*, vol. 6., no. 2. (1989) 159–170.

lensúlyozni: az utókor hangját csak akkor fogják meghallani, ha olyan nyelven beszél, amelyet a döntéshozók megértenek.

Az utókorról való gondoskodás kötelességének ilyen jogosultságalapú megfogalmazásával szemben azonban sokan szkeptikusak.³ Míg a politikai álláspontok általában véve nem különösen érzékenyek az olyan elméleti problémákra, mint a jogok és érdekek fogalma, addig egy olyan állítás, amelyet éppen ezekben a terminusokban fogalmaznak meg azért, hogy megváltoztassák a döntéshozatal ma uralkodó jellegét, kevésbé lesz plauzibilis, ha megkérdőjelezhető elméleti alapokon nyugszik.

A dolgozatom középpontjában álló egyházi megnyilatkozás, Ferenc római pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikája⁴ nem törekszik fogalmi tisztázásra, ezzel együtt is elmondható, hogy megközelítése nem jogosultság-, hanem kötelezettség alapú.⁵ A jövő nemzedékek sem jogok hordozóiként jelennek meg a szövegben, hanem olyan személyek összességéként, akik a szegények, a menekültek és más kirekesztettek mellett a leginkább ki vannak téve a társadalmi-környezeti válság okozta veszélyeknek. Ferenc pápa elsősorban a velük szembeni igazságosságot sürgeti (LS 159–162. pont). Az alapvető jogok nyelve mindazonáltal megjelenik a szövegben.

Mindezt figyelembe véve a következőkben először azt vizsgálom meg, a LS mennyiben járulhat hozzá a jövő nemzedékek fogalmához kapcsolódó elméleti problémákról való gondolkodásunkhoz. Ezt követően, abból kiindulva, hogy ezektől a problémáktól függetlenül a jövő generációi valóban számítanak a jelenlegi generáció tagjai számára, amellet érvelek, hogy képviselni a jelenleg élő személyeknek az utókorral kapcsolatos jogait és érdekeit lehet és kell. Harmadszorra a jövővel kapcsolatos érdekek politikai képviseletével kapcsolatos javaslatokkal foglalkozom, előbb nemzeti, majd európai és globális szinten.

2. A jövőbeli személyek jogaival kapcsolatos problémák

A jövőbeli személyek jogait és érdekeit általában a jelenlegi személyek jogaival és érdekeivel állítják szembe, hogy az előbbieket az utóbbiak (tervezett) cselekedeteinek káros következményeitől védjék. A jövőbeli személyek – definíció szerint – megismerhetetlenek számunkra, hiszen a fogalom alapja éppen a jövő nemzedékeknek a jelen nemzedéktől való elkülönítése. Ezt az elkülönítést a „jelen” és a „jövő” értelmezésétől

³ Ld. pl. Axel GOSSERIES: On Future Generations' Future Rights. *The Journal of Political Philosophy*, vol. 16., no. 4. (2008) 446–474. A hazai szakirodalomból: KÖNCZÖL Miklós: A jövő nemzedékek jogai. In: FICSOR Krisztina – GYÖRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogosultságok – elmélet és gyakorlat*. Miskolc, Bíbor, 2009. 187–195.; JAKAB András: Fenntarthatóság az európai alkotmányjogban. *Közjogi Szemle*, 2016/3. 8. [a továbbiakban: JAKAB (2016a)]; TATTAY Szilárd: Képtelen „képes beszéd”? A jövő nemzedékek „jogainak” képviseletéről. *Állam- és Jogtudomány*, 2016/3. 108–122.

⁴ FERENC pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról. Róma, 2015. jún. 18. [a továbbiakban: LS] <https://katolikus.hu/dokumentumtar/laudato-si>

⁵ Kifejezetten a jogászságra nézve ld. Lucia A. SILECCHIA: *Laudato Si'* and Care for Our Common Home: What does it mean for the legal professional? *Seattle Journal of Environmental Law*, vol. 6., no. 1. (2016) 3.

függően többféleképpen is fölfoghatjuk.⁶ Ami a jelen generációt illeti, azt kézenfekvő úgy meghatározunk, mint egy bizonyos időpontban élő személyek összességét. A problémát a jövő jelenti.

Ha az időre összpontosítunk, a jelen pillanatot jövőbeli pillanatok sorozatával állíthatjuk szembe. Ebben az értelemben a jelenben élők nagy része egyben a közeljövőben élők nagy része is lesz: a generációváltás fokozatosan, az emberi életciklus ütemének megfelelően következik be. Ha azonban a nemzedéket vesszük megkülönböztetésünk kiindulópontjául, akkor a távolabbi jövőre kell tekintenünk: legalább olyan távolra, mint az a pillanat, amikor a jelenleg élő személyek közül már senki sem él, de még inkább annak a nemzedéknek az idejére, amelynek tagjai mind a jelenleg élő személyek halála után fogannak, vagyis nemzedékük semmilyen tekintetben sem ér össze a jelen nemzedékkel.

A jövő nemzedékek lehetséges meghatározásai közül való választásunk nyilvánvalóan bizonyos következményekkel jár a jogok értelmezése és igazolása szempontjából. Most azonban azt kell megvizsgálnunk, hogy milyen feltételek mellett beszélhetünk egyáltalán a jövő nemzedékek jogairól.

Az első problémát e jogok alanyai jelentik. Általánosságban elmondható, hogy az általában a jövő nemzedékeknek vagy a hozzájuk tartozó egyéneknek tulajdonított jogok nem kifejezetten a jövőbeli személyekre szabottak, hanem ugyanazok a fajta jogok, amelyekről a jelenleg élő emberek tekintetében szokás beszélni. Ennek az a következménye, hogy e jogok alanyai sem határozhatók meg pozitív módon, egy bizonyos helyzetre vagy tulajdonságra való utalva, csupán a jelenlegi nemlétezésük révén. Az alanyok csoportja tehát nem egyszerűen túl szűk vagy túl tág, hanem egyszerre végtelen és nemlétező. A probléma nem valamely jogelméleti vagy etikai követelményből fakad, amely szerint a jogok elgondolható alanyainak a jelenben kell létezniük: a jog és az erkölcs – mint maga az emberi lét – a jövőre irányul. Ami itt problematikus, az az, hogy ebben az esetben még nem létező személyek *jelenbeli* jogairól beszélünk, ráadásul ez a nemlétezés az egyetlen (negatív) tulajdonság, amit biztosan tudunk róluk.

Ha elfogadjuk, hogy a még nem létező személyeknek lehetnek jogaik a jelenben, akkor is bizonytalanságban vagyunk e jogok tartalmát és az általuk meghatározott kötelezettségeket illetően. Ez annál nagyobb probléma, mert a jövő nemzedékek jogai nyilvánvalóan a jelenleg élő emberek kötelezettségeinek megalapozására szolgálnak. Az ilyen jogok esetében ugyanis egyértelműnek tűnik, hogy semmilyen értelemben sem gyakorolják őket: nincs közvetlen igényérvényesítés, hiszen ez nem létező jogalanyok esetében nem lehetséges.⁷ Ha viszont a jövőbeli személyek (potenciális) jövőbeli léte-

⁶ A jövőbeli generációkkal kapcsolatos néhány fogalmi megkülönböztetést ld. Axel GOSSERIES: *Penser la justice entre générations: De l'affaire Perruche à la réforme des retraites*. Paris, Aubier, 2004.

⁷ Ld. Joel FEINBERG: *The Rights of Animals and Unborn Generations*. In: Ernest PARTRIDGE (ed.): *Responsibilities to Future Generations: Environmental Ethics*. Buffalo (NY), Prometheus Books, 1981. 147. Állítása szerint „távoli leszármazottaink még nincsenek jelen, hogy egy élhető világot követeljenek maguknak, mint jogukat, de számos képviselőjük [*proxies*] van, aki már most szót emelhet a nevükben. Ezek a szószólók távolról sem pusztán gondnokai [*custodians*], hanem valódi képviselői [*representatives*] a jövő érdekeinek.” Nem világos mindazonáltal, hogy a kontingens jövőbeli érdekeknek hogyan lehetnek a jelenben valódi képviselői.

zésére koncentrálnunk, akkor az ő jogaik az akkor létező személyek jogai lesznek, akik a maguk életében gyakorolják jogaikat, és erre alapozzák igényeiket – nem az akkor jövőbeli nemzedékek jogai. Ugyanerre a következtetésre jutunk, csak rövidebb távon, ha minden olyan személyt, aki a jelen pillanatot követő bármelyik pillanatban élni fog, a jövő nemzedékek tagjainak tekintünk: a bizonyosságért cserébe föl kell áldoznunk a lehetőséget, hogy valamit mondhassunk a mindenkori jövő nemzedékek jogairól.

Alapvetően kétféleképpen lehet megkerülni ezeket a problémákat. Megtehetjük – ahogyan pl. George W. Rainbolt is, aki saját javaslatát az akarat- és az érdekalapú jogosultságfelfogással egyaránt szembeállította –, hogy e több-kevesebb indokolást tartalmazó „szubsztantív” fogalmak helyett beérjük egy tisztán „konceptuális” fogalommal. Ennek megfelelően a „jog” Rainbolt által javasolt jelentése arra korlátozódik, hogy

„egy személy akkor és csak akkor rendelkezik egy jogosultsággal, ha az illető személy valamely tulajdonsága az *indoka* annak, hogy mások kötelesek vagy képtelenek valamire. Egy személynek akkor és csak akkor van meg valamely jogosultsága, ha az adott személy valamely tulajdonsága mások kötelezettségeinek vagy lehetőségeik hiányának az igazolása.”⁸

Bár ez tagadhatatlanul megfelel korábbi megállapításunknak, hogy a jövő nemzedékek (tagjainak) jogai nem azért vannak, hogy éljenek velük, és bár Rainbolt meggyőzően mutatja ki, hogy az igazolt kényszer fogalma zökkenőmentesen alkalmazható a már halott vagy még nem létező személyek jogaira, javaslatát éppen a legkényesebb kérdésről, az igazolás kérdéséről hallgat. Pontosabban: kiiktatja azt a jogok fogalmából, és a szubsztantív erkölcsi nézetek területére utalja. Ennek következtében vagy elfogadjuk, hogy jogfogalmunk nem tesz lehetővé többet, mint hogy elmagyarázzuk, mit is értünk pontosan azon, hogy „a jövő nemzedékek (tagjainak) jogai vannak”, de nem segít eldönteni, hogy *van-e* egyáltalán joguk, vagy hogy *kell-e* jogokat tulajdonítanunk nekik – vagy pedig számos hasonlóan súlyos problémával kell szembenéznünk.

Egy másik stratégia bizonyos, a jövőbeli személyek létezésére és (legáltalánosabb értelemben vett) azonosságára vonatkozó föltételezésekre támaszkodik. Intuíciónknak bizonyára megfelel, ha Joel Feinberggel föltételezzük, „hogy ötszáz év múlva is létezni fog a világ, és hogy olyan emberi lények lesznek benne, akik nagyon is hasonlítanak ránk”.⁹ Ebből az következik, hogy észszerűen föltételezhetjük, hogy a jövőbeli személyeknek nagyjából ugyanolyan érdekei lesznek, mint nekünk,¹⁰ ami pedig lehetővé teheti, „hogy koherens módon beszéljünk a jogaikról a jelenben”.¹¹ Ezek a jogok azonban csupán esetlegesek. Abban a – valószínűtlen – esetben, ha minden jelenleg élő ember úgy dönt, hogy nem vállal gyermeket, „[s]enki sem panaszkodhat a jelenleg nem létező

⁸ George W. RAINBOLT: *The Concept of Rights*. Dordrecht, Springer, 2006. xiii., kiemelés az eredetiben.

⁹ FEINBERG i. m. 139.

¹⁰ Ld. még Gregory KAVKA: *The Futurity Problem*. In: R. I. SIKORA – Brian BARRY (ed.): *Obligations to Future Generations*. Philadelphia, Temple University Press, 1978. III. szakasz, aki „viszonylagos tudatlanságról”, de „nagyfokú bizonyosságról” beszél a jövőbeli személyek igényeit illetően.

¹¹ FEINBERG i. m. 148.

jövőbeli nemzedékek nevében, hogy megsértették a jövőbeli érdekeiket, amelyek a védelemhez való kontingens jogot biztosítanak számukra, hiszen sohasem fognak létezni, hogy sérelem érhetné őket”.¹²

Úgy látszik azonban, hogy a jövőbeli személyek identitása (ezúttal szigorúbb értelemben) a létezésükön kívül a jelen cselekedeteitől is függ. Feinbergnek a sohasem létező emberek megkárosításának lehetetlenségére vonatkozó állításával analóg módon Derek Parfit rámutatott néhány olyan esetre, amikor olyan emberek megkárosításáról sem beszélhetünk, akik pedig ténylegesen létezni fognak. Az általa „az azonossághiány problémájának” (*non-identity problem*) nevezett eset szerinte azért merülhet föl,

„mert a távolabbi jövőben élő emberek azonossága könnyen befolyásolható. [...] Amikor az általam leírt két típusba tartozó társadalom- vagy gazdaságpolitika között választunk [ti. hogy bizonyos erőforrásokat kimerítünk vagy megőrzünk], *nem igaz*, hogy a távolabbi jövőben választásunktól függetlenül ugyanazok az emberek fognak létezni. Ezért *nem igaz*, hogy egy olyan választás, mint az erőforrások kimerítése, ellentétes lesz a jövő embereinek érdekeivel.”¹³

Ennek az állításnak az alapja az a tény, hogy „az adott személy, ha nem fogant volna meg egy hónapon belül a tényleges fogantatásához képest, valójában soha nem is létezett volna”.¹⁴ Ha a különböző politikai döntések másképp befolyásolják az emberek házasságra és gyermekvállalásra vonatkozó választásait, „plauzibilis az a föltételezés, hogy egy vagy két évszázad múlva egyetlen olyan ember sem élne, aki mindenképpen megszületett volna, bármelyik politikát választottuk volna”.¹⁵ Mivel a két esetben nem ugyanazok a személyek fognak létezni, nem mondhatjuk, hogy ha az egyik politika mellett döntünk a másik helyett, azzal ártunk a jövőbeli személyeknek, még akkor sem, ha választásunk azt jelenti, hogy az egyik esetben létező személyek rosszabbul járnak, mint a másik esetben létezők. Az azonossághiány problémája világossá teszi, hogy „a játékonyság új elméletére van szükségünk”. Sajnos azonban Parfit sem kínál ilyen elméletet, ilyenformán tehát marad az a nem éppen megnyugtató tanács, hogy „inkább rejtjük el ezt a problémát azok elől, akik majd arról döntenek, hogy fokozzuk-e az atomenergia használatát”.¹⁶

Ezen a ponton látszik különösen fontosnak a LS hivatkozása Jeremiás könyvének 1,5 versére: „Mielőtt megalkottalak anyád méhében, már ismertelek” (LS 65. pont). A szöveg az emberi személy méltóságát hangsúlyozza a szentírási idézettel, a mi szempontunkból azonban ezen túl is szolgál tanulsággal. Arra mutat ugyanis rá, hogy a – számunkra – csak potenciálisan létező személyek a teremtés rendjében az időtől függetlenül rendelkeznek személyes identitással.

¹² Uo.

¹³ Derek PARFIT: *Reasons and Persons* [1984], jav. utánn. Oxford, Oxford University Press, 1987. 363., kiemelés az eredetiben.

¹⁴ PARFIT i. m. 352.

¹⁵ PARFIT i. m. 361.

¹⁶ PARFIT i. m. 451.

Kérdés persze, hogy ebből mi következik a jövőbeli személyek jogait és a velük szembeni kötelezettségeket illetően. A személy jogai és kötelességei nem függetlenek az időtől: keletkezhetnek, megszűnhetnek és megváltozhatnak. Éppen ezért nem mondhatjuk, hogy a Jer 1,5 időtlen perspektívája általánosságban alkalmazható volna erre az alapvető kérdésre és megoldaná a jogok (jelenben) hiányzó alanyának a problémáját. A kötelezettségek esetében annyival könnyebb a helyzet, hogy az alany megvan – éppen az alany van meg – a jelenben. A jövőbeli személyek emberi értelemben vett nemlétezése csak annak akadálya, hogy velük szembeni, az ő jogosultságaiknak megfelelő kötelezettségekről beszéljünk. Ha nem ragaszkodunk jogok és kötelezettségek korrelativitásának téziséhez, akkor elfogadhatjuk, hogy – például – a jövő nemzedékekre tekintettel lehetségesek a jelenben létező személyeket terhelő kötelezettségek.

A továbbiakban mégsem ezekkel a kötelezettségekkel foglalkozom, hanem azt vizsgálom, hogy mennyiben tulajdoníthatunk a jövőt illető jogokat a jelenben élő személyeknek. Ezeknek a jogosultságoknak a megragadása egyrészt kiegészítheti a kötelezettségalapú érvelést, másrészt kapcsolódik a LS alapvető emberi jogokra utaló részeihez.

3. Jelenbeli jogok a jövőt illetően

A jövőbeli személyek jogaira és érdekeire összpontosító elméletekben, mint láttuk, a jelen és a jövő generációi állnak szemben egymással, és – legalább – a jelen generációt homogénnek tekintik. Egy új megközelítésnek meg kellene próbálnia elkerülni ennek a szembeállításnak a buktatóit azáltal, hogy számot vet egyrészt a jelenlegi generáció belső megosztottságával, másrészt a generációk közötti folytonossággal. Egy ilyen elmélet bizonyos tekintetben meríthet olyan elképzelésekből, amelyek az emberi tervek és következképp a közösségek transzgenerációs jellegét vallják.¹⁷

Bár ezeket az eszméket általában a kommunitarizmus néven ismert filozófiai áramlatnak tulajdonítják,¹⁸ a liberalizmussal sem összeegyeztethetetlenek.¹⁹ Akár a közös-

¹⁷ A politikai közösségek tekintetében lásd Edmund BURKE gyakran idézett kijelentését (*Reflections on the French Revolution*. Dodsley, London, 1790. 143–144.): „A társadalom csakugyan szerződés. [...] Társulás minden tudományban; társulás minden művészetben; társulás minden erényben és minden tökéletesedésben. Mivel egy ilyen társulás céljait számos nemzedék során sem lehet elérni, nemcsak azok között áll fönn, akik élnek, hanem az élők, a holtak, és a majdan megszületők között.”

¹⁸ A kommunitarizmus egyik kiindulópontja az 1980-as években a liberális énelfogás kritikája volt, lásd pl. Michael SANDEL: *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.; Charles TAYLOR: *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989. Néhány fontos szöveget magyar nyelven ld. HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *Közösségelvű politikai filozófiák*. Budapest, Századvég, 2002., és különösen HORKAY HÖRCHER Ferenc bevezető tanulmányát: uo. 5–41. A transzgenerációs énről és a politikai közösségekről lásd pl. John O'NEILL: *Ecology, Policy and Politics: Human Well-Being and the Natural World*. London, Routledge, 1993.; és Janna THOMPSON: *Identity and Obligation in a Transgenerational Polity*. In: Axel GOSSERIES – Lukas H. MEYER (ed.): *Intergenerational Justice*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 25–49.

¹⁹ Liberális példa lehet John Rawls „motivációs feltevése” (John RAWLS: *A Theory of Justice*. Cambridge (MA), Harvard University Press, 21999. 111.), amely szerint az „eredeti szerződés” felei „családfőknek” tekinthetők, akiknek fontos gyermekeik és unokáik jóléte. Vö. D. Clayton HUBIN: *Justice and Future*

ségek fontosságát hangsúlyozzuk az emberi én formálásában, akár a kötődések fölülvizsgálatának szabadságát, joggal állítható, hogy az emberek identitását legalább részben különböző közösségek alkotják, és ezért az emberi személyeknek érdeke fűződik saját közösségeik folytonosságához.

Ha egy közösség jelenlegi tagjainak érdeke fűződik a múltjukhoz, az arról alkotott képhez, akkor erre az érdekre lehet hivatkozni annak érdekében, hogy megvédjék ugyanazon közösség múltbeli tagjainak élettörténetét (vagy elbeszélte énjét) a rágalmazástól.²⁰ Aki már elhunyt, még akkor sem alakíthatja tovább saját történetét, ha élete során érdekelt volt annak kedvező folytatásában. A jelenleg élő személyek azonban megtehetik, és ha osztják elődjük értékeit, akkor érdekeltnek lesznek a megfelelő folytatásban, következésképpen érdekeiket sérti minden olyan cselekmény, amely ennek ellenkezőjére irányul a jelenben.

Ugyanez vonatkozik arra is, hogy a jelenbeli személyeknek érdekeik vannak a közösségük jövőjét illetően. Ha valamely lépés veszélyezteti egy közösség (potenciális) jövőbeli tagjainak jólétét, az szükségszerűen károsítja ugyanannak a közösségnek a jelenlegi tagjait is. A közösség jövőjével kapcsolatos jelenbeli érdekek közé tartozik továbbá a tagok azon érdeke is, hogy tegyenek valamit utódaikért, és – John O’Neill szavaival élve – „gondoskodjanak róla, hogy a jövő nemzedékek valóban egy közösséghez tartozzanak velü[k]”,²¹ vagyis hogy a közösség értékeit a következő nemzedékeknek átadva fönntartsák. Ezek az érdekek képezhetik a „kollektív” jogok alapját, amilyen például a kisebbségi nyelvhasználat²² vagy általában véve a kulturális identitás (vö. LS 143–146. pont) joga.

A közösség azon tagjainak, akiknek egyformán érdeke fűződik a közösség jövőjéhez, joga van részt venni az ezt érintő vitákban és tanácskozásokban, és az életük idején túlmutató érdekeiket észszerű indoknak kell tekinteni a viták során. Ezen túlmenően a közösség minden tagjának, aki osztja a közösség értékeit, és az abban való tagságot a javának tekinti, hozzá kell járulnia ezen értékek fenntartásához. Mivel – legalábbis a kommunitarizmus alapvető nézete szerint – a tagság *per definitionem* azt jelenti, hogy a közösség tagjainak egyformán érdeke fűződik a közösség jövőjéhez, valamint osztják annak értékeit és a tagságukat a javuknak tekintik, közülük azok, akik nincsenek tekintettel a jövőbeli tagok jólétére, azok a közösségük természetével kapcsolatos tudatlanságuk miatt követik el ezt a hibát. A legjobb módja annak, hogy őket – és másokat – meggyőzzük, az egyenlőségen alapuló eszmecsere.

Generations. *Philosophy and Public Affairs*, vol. 6. (1976) 70–83., aki a családi kötelekekre összpontosít, de nem a generációk közötti, hanem a kortársak közötti, a jövő generációkra irányuló kötelezettségekről beszél, valamint Miklós KÖNCZÖL: Future Generations: An Almost Rawlsian Perspective. In: Miodrag A. JOVANOVIĆ – Bojan SPAIĆ (ed.): *Jurisprudence and Political Philosophy in the 21st Century: Reassessing Legacies*. Frankfurt, Peter Lang, 2012. 130–136., más közösségi identitásokat igyekezve elhelyezni Rawls „eredeti szerződésének” keretein belül.

²⁰ Ld. THOMPSON i. m. 39–40.

²¹ O’NEILL i. m. 34.

²² Erről ld. GERENCSÉR Balázs Szabolcs: „Nyelvében él...” Kárpát-medencei körkép a határon túli magyarok hivatalos anyanyelvhasználati jogairól. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2015. 64–66.

4. A képviselet célja és formája

Andrew Dobson egy több, mint negyedszázaddal ezelőtt megjelent írásában²³ egy sajátos modellt javasolt a jövő nemzedékek képviseletére a demokratikus döntéshozatali eljárásban. A jogalkotásra összpontosítva azt vetette föl, hogy a törvényhozás bizonyos számú tagjának a jövő nemzedékek képviselőjeként kellene működnie. Ezeket a képviselőket a polgárok egy olyan csoportja választaná meg, akik a jövő nemzedékek nevében adnák le szavazatukat, és a parlamenti helyekért induló jelöltek is csak ebből a csoportból kerülhetnének ki. Az illető csoport tagjai így fejenként két szavazattal rendelkeznének, egy-egy szavazattal a „rendes” képviselőit és egy szavazattal a jövő nemzedékekét illetően, de Dobson azt a lehetőséget is mérlegeli, hogy az egyenlőség érdekében a jövő nemzedék nevében szavazók is csak egy szavazatot adhatnának le – csak a jövő nemzedékek képviselőinek szánt törvényhozási helyekre.²⁴

Dobson modelljének módosított változatát írta le mintegy tíz évvel később Kristian Skagen Ekeli.²⁵ Ahelyett, hogy a polgárok csak egyfajta képviselőre szavaznának, Ekeli az egyenlőséget úgy igyekszik megőrizni, hogy minden választópolgárnak két szavazatot ad, így a jelenlegi generáció valamennyi tagja szavazna a jövő nemzedékek nevében is, megválasztva azok képviselőit is, „a környezeti fenntarthatóság lobbiját”. Ez utóbbiakat azonban kifejezetten erre a célra alakult politikai pártoknak kell jelölniük (akik nem állíthatnak „rendes” jelölteket, ahogy a „rendes” pártok sem állíthatnak jelölteket a jövő nemzedékek képviselőinek fenntartott helyekre). Az ilyen pártok alapításának jogát azonban olyan személyekre és szervezetekre kell korlátozni, akikről elvárható, hogy valóban a jövő érdekeit képviseljék.²⁶ Miközben ezek a képviselők ugyanúgy részt vehetnek a törvényhozás munkájában, mint „rendes” kollégáik, joguk van ahhoz is, hogy „kezdeményezzék egy törvényjavaslatról szóló végleges döntés elhalasztását – akár két évvel, akár új választások megtartásáig”, feltéve, hogy minősített többségük támogatja az indítványt.²⁷

Mint a jövő nemzedékek képviseletének legtöbb támogatója, Dobson és Ekeli is természetesen veszi, hogy a jövőbeli személyek képviselése lehetséges.²⁸ Ekeli ezt a föl-tételezést kifejezetten meg is fogalmazza: bár tisztában van azzal, hogy az ilyen jellegű képviselet ellen elméleti kifogások merülhetnek föl, megnyugtatónak találja, hogy a jövőbeli személyek erkölcsi státuszának elismerése ma már a *communis opinio*.²⁹

Hogyha azonban – az előző pontban kifejtettek szerint – a demokratikus döntéshozatalban a jelenbeli személyeknek az utókorhoz fűződő jogait és érdekeit kell képvisel-

²³ Andrew DOBSON: Representative Democracy and the Environment. In: William M. LAFFERTY – James MEADOWCROFT (ed.): *Democracy and the Environment: Problems and Prospects*. Cheltenham, Edward Elgar, 1996. 124–139.

²⁴ DOBSON i. m. 134.

²⁵ Kristian Skagen EKELI: Giving a Voice to Posterity – Deliberative Democracy and Representation of Future people. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, vol. 18. (2005) 429–450.

²⁶ Pl. a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek kizárhatók, ld. EKELI i. m. 438.

²⁷ EKELI i. m. 434.

²⁸ Ld. még O’Neill (2001) fenntartásait.

²⁹ EKELI i. m. 444.

ni, nem pedig a jövőbeli személyek érdekeit, az szükségszerű következményekkel jár a képviselet formáját illetően. Tekintettel arra, hogy az ebben a modellben a képviselt személyek nem különülnek el a politikai közösség jelenlegi tagjaitól, hanem azonosak velük, értelmetlennek látszik, hogy a törvényhozásban egy csoport kifejezetten az utókorral foglalkozó képviselő legyen.

Bár ez ellentmond a Dobson és Ekeli által javasolt modelleknek, nem kérdőjelezi meg azt, amit a képviselet „diszkurzív céljának” nevezhetünk. A *quod omnes tangit ab omnibus approbetur* elve mellett Ekeli indoklása legalább két további szempontot is felvonultat, amelyek a deliberatív demokrácia természetével kapcsolatosak.³⁰ Egyrészt az utókor képvisellete olyan perspektívát hozhat be, amely egyébként (legalábbis potenciálisan) hiányzik a politikai tanácskozásból. Másrészt a képviselők „releváns információkat [...] tehetnek hozzáférhetővé a deliberatív folyamat résztvevői számára”. Az eredetileg Robert E. Goodin által javasolt megkülönböztetésre³¹ támaszkodva Ekeli leszögezi, hogy a képviselők „kommunikatív jelenléte” hozzájárulhat a jövő nemzedékek „elképzel jelenlétéhez”.³² Ez fontos fölismerés, amelyet érdemes figyelembe venni, amikor a képviselet lehetséges formáit vizsgáljuk.

Amint említettük, a jelenbeli jogoknak és érdekeknek nincs föltétlen szükségük külön képviselőkre a jogalkotásban – képviselni mégis kell őket. Továbbá, mivel egy megfelelően működő demokráciában a politikai viták nem korlátozódnak a törvényhozás üléseire, a képviselőknek más diszkurzív terekben is jelen kell lenniük. Természetesen megkérdőjelezhető, hogy ezt a fajta jelenlétet valóban egy állami szerven keresztül kell-e megteremteni (például a civil szervezetek helyett). Ekelinek mindenesetre bizonyára igaza van abban, hogy a formalizált jelenlét kulcsfontosságú a demokratikus tanácskozás befolyásolásában.

Még mindig a jogalkotásra összpontosítva, a törvényhozás tagjainak alternatívája lehet a szoros értelemben vett szószóló, aki nem vesz részt a jogalkotásban szavazás útján, de az azt megelőző vitához hozzájárulhat, akár közvetlenül, azzal, hogy *ceterum censeo*-ját hallatja az általa a fenntarthatóság szempontjából relevánsnak tartott javaslatok tárgyalása során, akár közvetve, ha olyan információkkal látja el a képviselőket, amelyek lehetővé teszik a megalapozott döntést. A parlament falai között ezt a feladatot akár a tagjaiból álló állandó bizottság is elláthatná, amely ebben a tekintetben a jövő nemzedékek képviselőjeként működne; a hatékony képviselethez azonban e falakon kívüli jelenlét is szükséges.

Ezek a megfontolások egy alternatív modell felé mutatnak, amelyet „ombudsmani modellnek” nevezhetünk.³³ Az ombudsmanok tevékenységének különösen fontos te-

³⁰ Ld. azonban Ludvig BECKMAN: Democracy and Future Generations: Should the Unborn Have a Voice? In: Jean-Christophe MERLE (ed.): *Spheres of Global Justice*, II. köt.: *Fair Distribution – Global Economic, Social, and Intergenerational Justice*. Dordrecht, Springer, 2013. 775–788., aki hangsúlyozza, hogy „az igazságosság és a demokrácia szembekerülhet egymással”.

³¹ Robert E. GOODIN: Democratic Deliberation Within. *Philosophy and Public Affairs*, vol. 29., no. 1. (2000) 81–109.

³² EKELI i. m. 447.

³³ A jövő nemzedékek politikai képviseletének megvalósításáról szóló tanulmányokat, valamint az izraeli és magyar ombudsmanokkal (országgyűlési biztosokkal) kapcsolatos korai dokumentumokat ld. Be-

rületét jelentik az emberi élet azon aspektusai, amelyekkel kapcsolatban a polgárok valószínűleg nem képesek saját jogaik érvényesítésére.³⁴ A jövő nemzedékekkel kapcsolatos jogok tekintetében ennek két oka lehet: az információ hiánya és a motiváció hiánya. Más szakosodott ombudsmanokhoz hasonlóan az utókorral kapcsolatos érdekek szószólójának is mindkét problémával foglalkoznia kell, egyrészt az egyedi döntések körülményeit illető tájékoztatással, másrészt azzal, hogy az oktatás révén fölhívja az állampolgárok figyelmét jogaikra és érdekeikre.³⁵

Végül egy lehetséges kifogást és egy kérdést kell fontolóra venni. Ami a deliberatív demokrácia szempontjából vonzóvá teszi Ekeli parlamenti képviselői modelljét, az részben az, hogy a jövőbeli érdekekre vonatkozó nézetek sokaságát a képviselők jobban kifejezhetik. Egyetlen szószóló (vagy a jelölteket állító szervezetek szigorú korlátozása, mint Dobson modellje esetében) szükségszerűen elmarad ettől. Ez mindenképpen igaz, ha föltételezzük, hogy csak ezek a képviselők törődnek a jövővel. Ha azonban úgy tekintünk a szószólóra, mint aki mindenkinek az utókorral kapcsolatos jogait és érdekeit képviseli (megkülönböztetve más jogoktól és érdekektől), nem pedig a jövőbeli emberek jogait és érdekeit (megkülönböztetve a jelen generáció jogaitól és érdekeitől), akkor talán észszerűbb úgy megfogalmaznunk a szószóló feladatát, hogy elsősorban a törvényhozás tagjait (valamint más nyilvános viták résztvevőit) kell megismertetnie érdekeikkel, és rájuk bízni, hogy saját, egymással versengő nézeteiket képviseljék ezen érdekek tekintetében.

Bár az ombudsmanok rendszerint a parlamenti képviselőkhöz hasonlóan szakértőkből álló csapattal dolgoznak, előnyük, hogy az érintett jogokat és érdekeket saját személyükben képviselik, ami lehetővé teszi a hatékony kommunikációt. Így, ha a szószóló úgy érzi, hogy egy bizonyos kérdésben határozottan állást kell foglalnia, és nem csupán a nyilvános vita megindítására törekszik, akkor sokkal jobb helyzetben van, mint több képviselő, akik esetleg még egymás között sem értenek egyet.

Ehhez kapcsolódik a kérdés, hogy hogyan kell kiválasztani a szószólót. Az ombudsmanokat általában a törvényhozás választja vagy a kormányzat nevezi ki, de más módok is elképzelhetők.³⁶ Érdemes megfontolni egy olyan szabályozást, amely legalább

nedek JÁVOR – Judit RÁCZ (ed.): *Do We Owe Them a Future? The Opportunities of a Representation for Future Generations in Europe*. Budapest, Védegyelet, 2006.; illetve Malgosia FITZMAURICE: *Contemporary Issues in International Environmental Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2009. 148–153. A magyar ombudsman hatásköreinek, valamint az intézmény háttérbeszorulásának a vizsgálata nem tárgya ennek a dolgozatnak. A visegrádi országok intézményeinek vizsgálatához legújabbban ld. Ágnes LUX: How green are children's rights institutions in the Visegrád countries? *Intersections*, 2023/2. 7–28.

³⁴ Így különösen a gyermekek jogai, az információs jogok, vagy az etnikai és vallási kisebbségek jogai. A korábbi szakirodalomból ld. Gabriele KUCSKO-STADLMAYER összehasonlító európai áttekintését: *European Ombudsman-Institutions. A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea*. Bécs, Springer, 2008. 1–67.

³⁵ Az adatvédelmi ombudsman párhuzamát illetően ld. BÁN-FORGÁCS Nóra: Az adatvédelmi ombudsman intézményének politikai-jogtörténeti előzményei. *Jog – Állam – Politika*, 2022/4. 57–79.

³⁶ Ld. BÁN-FORGÁCS Nóra: Ombudsmanok és a hatalommegosztás. In: CHRONOWSKI Nóra – SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – SZILÁGYI Emese (szerk.): *Demokrácia-dilemmák. Alkotmányjogi elemzések a demokráciaelv értelmezéséről az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest, ELTE Eötvös, 2022. 359–375.

kötelező konzultációt ír elő a Dobson által „környezeti fenntarthatósági lobbinak” nevezett szervezetekkel, és bizonyos összeférhetetlenségi szabályokat is megállapít a jelöltekre vonatkozóan.

5. Szupranacionális képviselő

A jövővel kapcsolatos érdekek demokratikus képviselőjére vonatkozó javaslatok általában nemzetállami kontextusban fogalmazódnak meg, s a főnti javaslat sem kivétel ebből a szempontból. Végezetül ezért röviden megvizsgálom a különböző szinteken fölmerülő problémákat és a nemzetek fölötti képviselőben rejlő lehetőségeket. Erre azért van szükség, mert nem vitás, hogy a jövőbeli személyek életkörülményeit befolyásoló döntések nem kizárólag nemzeti szinten születnek, ahogy hatásaik is túlmutathatnak a nemzetállami határokon, ezért szupranacionális szinten kell kezelni is őket.

5.1. Az európai diskurzus

Az európai kontextusból kiindulva a fő probléma az EU „demokratikus deficitjeként” azonosítható. Ma ez nem annyira a valódi hatáskörrel rendelkező választott törvényhozó testület, hanem inkább a közös nyilvános politikai diskurzus hiányát jelenti.³⁷ Ezért nem volna nehéz egy európai szintű ombudsmani pozíciót létrehozni a jövő nemzedékek szószólója számára, viszont nem biztos, hogy megtalálja azt a fórumot, amelyen működni kellene.

Ebben az értelemben az európai ombudsman egyik lehetősége az érintett tagállamok kormányaival és esetleg az ott működő civil szervezetekkel folytatott kommunikáció volna, a másik lehetőség pedig, hogy maga teremti meg a hivatal megfelelő működéséhez szükséges párbeszédet. Más szóval itt is a „nemzetállamok Európája” kontra magasabb szintű integráció jól ismert dilemmájával találkozunk. Ahogy más esetekben, az előbbi valószínűleg nem lenne hatékony, míg az utóbbit nehéz kialakítani, mivel sértheti a nemzeti politikai szereplők érdekeit (vagy érzékenységét).³⁸

A jövőre irányuló érdekekről szóló közös európai politikai diskurzus önmagában is problémás lehet. Az Andrew Moravcsik által a népszavazásokkal kapcsolatban megfogalmazott figyelmeztetés ebben az összefüggésben is megfontolandónak látszik. Moravcsik szerint „a kevésbé égető kérdésekkel összefüggésben a magasabb részvétel kiváltására irányuló jövőbeli erőfeszítések eleve vannak arra ítélve, hogy (a legjobb esetben) folyamatos apátiához, vagy (legrosszabb esetben) a népszavazási populizmus újabb robbanásához vezessenek”.³⁹ Ebből az következik, hogy a diskurzív erőfeszítéseknek inkább arra kellene irányulniuk, hogy az európai polgárok tájékozott érdeklő-

³⁷ Ld. JAKAB András: *Az európai alkotmányjog nyelve*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2016. 187–192.

³⁸ Még akkor is, ha a közös diskurzus kialakítására való törekvés kevésbé tűnik „imperialistának”, mint egy új, döntéshozatali jogkörrel rendelkező intézmény, például a Jakab András által javasolt európai „közgazdászok alkotmánybírósága”. Ld. JAKAB (2016a) i. m. 11–12.

³⁹ Andrew MORAVCSIK: The Myth of Europe’s ‘Democratic Deficit’. *Intereconomics: Journal of European Public Policy*, vol. 43., no. 6. (2008) 340.

dését keltsék föl (pl. azért, hogy a fenntarthatóságot kiemelkedő témává teszik, mellett, hogy elkerüljük az erkölcsi pánikot), és nem arra, hogy minden eszközzel rávegyék őket a részvételre. Ennek fényében a második lehetőség, vagyis az, hogy csak néhány fontos üzenetet igyekezzünk több nemzeti diskurzusban megjeleníteni, nem annyira az előbbi alternatívájának, mint inkább a nélkülözhetetlen első lépésnek látszik – de ez történik (vagy történhet) globális szinten is.

5.2. A nemzetközi szint

Az eddigiekben végig egyéni jogokra és érdekekre hivatkoztam, föltételezve ugyanakkor, hogy a jelenbeli személyekről értelmesen állíthatjuk, hogy utódaikra nézve is vannak jogaik, amennyiben valamely közösségi identitás hordozói.⁴⁰ Látnunk kell azonban, hogy a nemzetek fölötti szinteken zajló diskurzusokban a gyakran a nemzetállamoknak is tulajdonítanak jogokat. Bár a kollektív jogokat a nemzeti jogrendszer is elismerhetik, szupranacionális szinten az államokat (és néha más közösségeket) tekintik a *par excellence* szereplőknek: ők azok, akik szerződéseket kötnek, vitákat folytatnak stb.

Ebben az esetben a képviselő kettős jelentéssel bír. Egyrészt az államok azok, akikre az a feladat hárul, hogy állampolgáraik jogait képviseljék. Itt tehát belső, nemzeti diskurzusaik határozzák meg, hogy mit és hogyan képvisel majd az állam. Másrészt az államok „jogainak” és „érdekeinek” is meg kell jelenniük a nemzetközi szervezetekben vagy szupranacionális döntéshozó testületekben. A jövővel kapcsolatos érdekekre szakosodott szószólók mindkét tekintetben kulcsszerepet játszhatnak. A nemzeti diskurzus szempontjából korrekciós tényezőként működhetnek, ha képesek hangot adni a nemzeti politikai szereplők által nem (vagy nem megfelelően) figyelembe vett aggályoknak. A nemzetközi szereplők körében viszont a „nemzeti” ombudsmanéhoz hasonló feladatot láthatnak el, mintegy a saját érdekeikre emlékeztetve a feleket.

5.3. Az ENSZ hangja: a UNEP példája

A nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos kutatások hangsúlyozták „a kormányközi politikától a globális kormányzás irányába történő általános elmozdulást, valamint a nemzetközi döntéshozatal növekvő funkcionális differenciálódását, beleértve a környezetvédelmi politikának mint a nemzetközi politika különálló területének a megjelenését”.⁴¹ E fejlemények ismeretében úgy látszik, hogy értelmesen foglalkozhatunk a jövővel kapcsolatos érdekek globális képviselőjének lehetőségével. Beféjezésül az ENSZ Környezetvédelmi Programját (UNEP) veszem górcső alá, amely a legkézenfekvőbb jelöltnek

⁴⁰ Ld. még KÖNCZÖL i. m. 134–135.

⁴¹ Frank BIERMANN – Bernd SIEBENHÜNER – Anna SCHREYÖGG: *Global Environmental Governance and International Organizations: Setting the Stage*. In: Frank BIERMANN – Bernd SIEBENHÜNER – Anna SCHREYÖGG (ed.): *International Organizations in Global Environmental Governance*. London–New York, Routledge, 2009. 1.

tűnik egy ilyen képviselőre. A UNEP csakugyan a globális környezetvédelmi rendszer lehetséges reformjával kapcsolatos viták és tervek középpontjában állt és áll ma is.

Maria Ivanova egy 2009-ben közzétett tanulmányában elemezte a UNEP mint a globális környezetvédelmi kormányzás „horgonyszervezete” erősségeit és gyengéit.⁴² Bár a UNEP-et pontosan azért hozták létre, hogy a környezet intézményes védelmére irányuló nemzetközi erőfeszítések központja legyen,⁴³ nem minden tevékenységi körébe tartozó területen váltotta be ezt az elvárást (vö. LS i. m. 167., 169. pont). Ivanova négy tényezőt azonosított, amelyek felelősek a siker részleges voltaért. Ezek: a UNEP jogi státusza (program, nem ügynökség), irányítási és finanszírozási struktúrája (az egyes államok szerepe), valamint székhelye (Nairobi). Ezek együtt az ENSZ-en belül a környezetvédelemmel kapcsolatos funkciók töredezettségéhez vezettek.⁴⁴ Ennek nyomán azt javasolta, hogy ahelyett, hogy a környezetvédelmi irányítást az UNEP kezében próbálnák újra központosítani (amint azt az EU tagállamai javasolták)⁴⁵ „[egy] stratégikusabb, prioritásokat meghatározó és hosszú távú kapacitásfejlesztésre irányuló megközelítés, amely az UNEP mint információs centrum és politikai fórum komparatív előnyeire támaszkodik, nem pedig operatív ügynökségnek tekinti, megkönnyítené a többoldalú környezetvédelmi megállapodások végrehajtását”.⁴⁶

Ami számunkra itt a legfontosabb, az az, hogy Ivanova elemzése szerint az egyik fő kihívás, amellyel egy nemzetközi szervezetnek szembe kell néznie, a kommunikatív jelenlét. A UNEP látható hatástalanságát legalábbis részben az okozta, hogy „nem volt hangja”⁴⁷ az ENSZ-en belül (szervezeti formája miatt), vagy hogy nem volt egy hangja (irányítás), vagy hogy a hangját néha nem tekintették a sajátjának (finanszírozás), vagy végül, hogy a hangja távolról jött (elhelyezkedés). Úgy látszik, hogy ez a felismerés áll a *The Future We Want* című ENSZ-dokumentum (A/RES/66/288) legtöbb javaslata, különösen a 88. cikkben foglaltak mögött, amelyek célja a „UNEP megerősítése és korszerűsítése”.⁴⁸ Mindenesetre egyértelmű, hogy a diszkurzív képviselő legalábbis az egyik módja annak, hogy megpróbáljuk megvédeni az utókort önmagunktól.

⁴² Maria IVANOVA: UNEP as Anchor Organization for the Global Environment. In: BIERMANN–SIEBENHÜNER–SCHREYÖGG (ed.) i. m. 151–173.

⁴³ Ld. még a UNEP történetének áttekintését Maria IVANOVA cikkében: Designing the United Nations Environmental Programme: A Story of Compromise and Confrontation. *International Environmental Agreements: Politics, Law, and Economics*, vol. 7., no. 3. (2007) 337–361.

⁴⁴ Más megközelítésben, de hasonló tanulságokkal szolgál Geneviève ROY-LEMIEUX – Catherine KUSZLA: The United Nations Environment Programme Paradox: External versus Internal Social Responsibilities. *Revue française d'administration publique*, 2018/2. 293–315.

⁴⁵ A javaslatról tágabb összefüggésben ld. Nils MEYER-OHLENDORF – Markus KNIGGE: A United Nations Environment Organization. In: Lydia SWART – Estelle PERRY (ed.): *Global Environmental Governance – Perspectives on the Current Debate*. New York, Center for UN Reform Education, 2007. 124–141.

⁴⁶ Ld. IVANOVA (2009) i. m. 168.

⁴⁷ IVANOVA (2009) i. m. 162.

⁴⁸ A 88. cikk c) pontja az „erősítse a UNEP hangját” kifejezést használja.

5.4. A Laudato si' és a nemzetközi diskurzus

A LS ötödik, „Tájékozódást és cselekvést segítő szempontok” címet viselő fejezete minden pontjában kifejezetten utal a „párbeszéd” szükségességére, s voltaképpen ezt is határozza meg a dokumentum céljaként (vö. LS 3., 14., 64. pontok). Ezen belül jelenik meg a nemzetközi élet szereplői közti diskurzus, amelyet egyrészt élénkíteni, másrészt új alapokra helyezni javasol. A főntiekhez képest ez utóbbi, a nemzetközi eszmecsere és cselekvés alapvető átalakítására irányuló igény elsősorban az egyenlőség előmozdítása terén jelent újdonságot. Az enciklika rámutat: az egyenlőtlenség a nemzetek és közösségek közt nem csupán a környezeti javak élvezetét és a károk viselését illetően áll fenn, hanem a diskurzusban való részvétel és az önálló döntéshozás lehetősége tekintetében is. Ezzel párhuzamosan viszont – XVI. Benedek *Caritas in veritate* című enciklikájához csatlakozva – egy „politikai világtekintély” létrejöttét sürgeti, amellyel kapcsolatban ugyanakkor a diplomácia szerepét hangsúlyozza (LS 175. pont).

Az Egyháznak a kívánatos élénkebb diskurzusban betöltendő helyéről csak érintőlegesen esik szó. „A tudatformálás feladata a politikára és a különböző társadalmi szervezetekre tartozik. Továbbá az Egyházra.” – olvashatjuk (LS 214. pont), ehhez a szerephez azonban nem tartoznak meghatározott szervezeti keretek vagy fórumok. Ebből egyrészt arra következtethetünk, hogy a cselekvés az egyes személyekre és közösségeikre tartozik. Az egyetemes Egyház részéről az enciklika – és tágabban a társadalmi tanítás mögötte álló hagyománya – bemutatja a legfontosabb intellektuális és spirituális forrásokat, a szövegben megfogalmazott célok elérésének útját azonban a címzettek mérlegelésére bízta.